

Лүмгече

МИКЛАЙ КАЗАКОВ гай поэтым пуышо калык пычкемыш пұрымашан лийын огеш керт. Укелан огыт ойло докан: «Ончыктыза эн чапле серызыдам, тунам ме могай улмыдам каласена». Кумлымшо ийла мучаште поэтнурна поэтдыме лийын кодмеке, мурпого нумалтышым нөрö вачүмбақышт латкандаш ияш-влак (мый тыште лүмынак тышке-тушко кум-ныл ийым шотыш ом нал) пыштеныт. Тыге кұлын: калык нигунамат мурызыдымо лийын ок иле.

Икана мый марий сълнымутышко мастар-влакын толкыналт-толкыналт толмыштым ойленам ыле, тымарте тыгай толкын визыт лийын. Онгайже кушто: кажне толкынышто сбрал йўкан мурызо икте-кокыт агыл, а ултарак лийын. Но тиде сбрал кыштан кö-гынат икте садак солист улмаш, спортышто тыгайым лидер маныт. Тудын, солистын, йўкшылан вянаш йыгыре мурышо-влак чот полшат.

Тыште осалланыме койыш уке, яндар чонан да яндар йўкан-влак, лўмын шоныдеак, икте йыр чумыргат да тудын кўкшытышкö чонешташ кўзат. Кайыккомбо кашташте ўрывуйым, нойымекеже, пыртлан вашталтен, южым пўчкын каяш весын ямде улмо семынак, илыш мардежлан онгыштым шындаш поэт-влакат солист пелен ямдылалт кушкыт.

Марий сълнымутышто (лач поэзийыште гына огыл) йўклым сайлыме ен сöй деч ончычак Миклай Казаков лийын.

Тудо икымше книгаштыжак («Почеламут сборник»- шижыда? - лўмым шонен муашат авторлан жапым коден огытыл: республикылан, школлан, чыла марийлан моткоч вашке кўлын савыктыме шомак, 1938 ий, Маргосиздат) эн ончычак жапын (але татын) мурызыжо лияш тыршен: мо геройло ышталтын элыште, чылажымат почеламутышко пышташ вашкен — «Шмидтлан», «Сеналтше полюс», «Островский большевик», «Совет ракет»...

Туге, кызыт гыч ончет гын, нине почеламутышто поэзий чўдырак коеш, но тидлан авторым орлаш йылме ок савырне, мөнгешла, тыгай почеламут-влак шочмылан таум ыштыман: нуно почылтшо акылан марий калыкым пагытын вўршерыштыже кученыт, моло дене тöр улмужым шижаш полшеныт, эл пашаште шке сомылжым аклаш да нöлташ туныктеныт.

Гласность манме жапыште Миклай Казаковым орлаш тоштво-влакат йўкланеныт ыле, властын мурызыжо манше-влакат лектеденыт. Но вет тунамат, эше кумлымшо ийлаштак, Миклай Казаковын самурык шинчаже, тўткö акылже весымат, курымашлыкымат, укжын да аклен моштен.

кым возымаште веле шинчаштем сўретлен кертам:

Снаряд вынем-шамыч коклаште,
Кўрышталтын каргалтше чодраште,
Шемалге изи вўд воктене
Парчанын иле шымавуч...
Тунам командир тудым шульо,
Щиялтышым писын тўзатыш,
Йымыжа муро семым шокталтыш,
Куэ воктелан энгертен.
... Шыма муро семым нумалын,

манме шонымашат лийде кертын огыл, сандене «Шиян памашла волгыдем», «Вараксимла (Вара — Варя, тыгай аллитераций амал деч посна ок шоч) илаш вычыматыл», «Т.И.-лан», «Зеленый Долышто», тиде радам гычак «Саламем нангайыза» да эше иктаж тесте почеламут чынжымак шўм шолман, яндар шомакан гына огыл, — почмо чонан улыт.

Тунар мотор, свежа улат,
Тунар ласка оет, —

КАЛЫКЫН АРЖЕ

М.Казаковын шочмыжлан — 85 ий

Атакыш каеныт боец-влак.
Теве кушто илышын вийже: «шыма сем»
Верховныйын приказше дечат, пожале, куатлынак салтак чонышко шуын, кышелтен, чолгашке савырнен...

Сар тема Миклай Казаковын мурпашаштыже пытартыш кечыж марте гаяк илыш.

Шкеже Николай Иванович 1988 ий тўналтыште, шымлу ийже годым, манын ыле: «Илымаште шуко поро йолташым йомдараш пернен. Пытартыш ийлаште гына мыйын таңашем-влак кайышт — Василий Рожкин, Чалай Васлий, Анатолий Бик. Ме нунын дене ик корнымак тошкышна. Пырля кушна, творчество пасушко лекна. Шуэмеш тудо тукым.

... Нуно огыт мондалт, чўчкыдын омешат кончат. Салтанак йолташын илымж...

Эр лупс ден пуйто чывылалт,
Саем-волгалт шогет.

Чапле лирик улмаш Миклай изайна!

Миклай Казаков марий сълнымутыштына эн ушан, ўшанле да ўшандарыше педагог ыле. Коллегыжлан канаш дене, а чўчкыдынак ручка денат полшыде, тудо иленжат кертын огыл. Казаковын мокталтен каласымыжат, вурсалтен аклымыжат мыланна кугу университет ыле.

Сита шинчаш пызнен ўстел воктене,
Поэт-влак, лекса корнышко, эр южыш.

Тўжем пачаш колмо, чылалан палыме постулат. Но Казаковын йўкшö дене каласалтмеке, тудо мыланна шергештын, илыш ушештарымыла йонгалтын, чон йодмашке савырнен. Николай Иванович...

Келгын шўлем, лиш тымык шўм-кыл.
Кажне лышташ —
мландынам сöрастарыше,
Кажне лупс пырче — изи шонанпыл...

... Тыште чыла шарныкта
илиш пургыжым.
Корно шуйна, кагыргалын умбак,
Пуйто лудам йöсланен,
шўм-кыл вургыжын,
Эртыше кечын книгажым адак.

Теве кузе: шочмо кундемем йöратен ончалма гычын, тудын эмлыше куатшым шижма гычын — илыш нерген, ўмыр нерген шонымашке нангая почеламут.

О, нигö пален кертдыме мурызын чонжо!
Кане возын — ноя, нойо куржын — кана.
Тый переге, колат? Южгунам кучен ончо —
Трук чарна икана!..

Тидыжым мый шке серымем гыч пуртышым. Кузе да молан сералтын тудо — мый палем. Но тудын келгытшым да чийжым умылаш адакат МарНИИ-н конференц-залышкыже пöртылам. Тунам, 1988 ий тўналтыште, Николай Иванович, чот черле, оралгыше, нойышо йўкан, ойлыш:

«Ме кугешнаш йöратена: писательлан ни отпуск, ни каникул уке. Рвезе годым тыгак. Но шарныман: писатель автомат огыл, эре ик семын пашам ыштен ок керт. Айдеме веле мо, машинат ноя. Машинан запасной частыше уло, вашталтен шындет — адак стройышто. Но мемнан организм вес тўрлö: нимом вашталташ, нимом уэмдаш ок лий. Садыге айдеме лунчырга, ўнаржат иземеш. Тугеже, шкенам перегыман. Ик мудреч чын ойлен: творчество — тамык паша. Шагал кодеш мо йўд омо, шагал мо каныш кўрылтеш? А шўм-кыл садак ок тыглане, но чыла шонымым садак от пытаре».

О, шонго мунло айдемын ушан-шотан волгыдо мутшо! Умылаш ыле тудым чыла-ланна, шымлу ий теммеке огыл, а ончычын, да илаш, пашам ышташ ыле аксакал акыл дене!.. Тўналтыш гычак.

Мый тиде серымемым Миклай Казаковын пытартыш тичмаш почеламутшо дене пытарынем. Но кызытеш — ик шонымаш.

Пытартыш кудло ий жапыште марий шанчызына-влак вич гана орфографий мутерым вашталтеныт. Вич гана мемнан мут мастарна-влаклан шке возымыштым пужаш пернен, да тунар ганак нуно шочмо йылмым палыдымышке лектыныт.

Шарнем, 1975 ийыште данле деч данле поэт Осмин Йыван шочмо Керебелякыштыже кудло ий теммыжым пайремлыке годым землякше-влак ончылно шинчавўд йöре кычкырале:

— Адак мыйым грамот палыдымышке луктыныт!.. Мый чодра, ўдрамаш, ладра манын почеламутым возенан. Ынде чыла...

шинчаке, тукто акылыже весемат, курымаш-лыкымат, ужын да аклен товлан.

*Адак вот шыже — сылне, чапле пагыт!
Чылт угыч шочмыла чучеш мылам.
Садланак тыйым мые, рвезе йыгыт,
Шүмбел йолташла шокшын ондалам.*

Тиде — варасе Казаковын тўналтышыже. Тўтан шолмаште сылным ужаш тунеммыже. Илыш йонгаташте куаным, кумдыкым, ласкалыкым шижын йывыртымыже. А ужаш да аклаш тунам путырак лын лийын — колхозшо, границиже, наукожо, тўвыраже. Калык уло гын, куанжат уло манмыла, Миклай Казаков лудшыжым изиланат йывыртыктен моштен, кугу денат кугешныктен кертын. Теве, мутлан, поэтын сандалык куанже:

*Кастен лектам, ужам: комета,
Кава пундашым коркален,
Умбаке кайыш. Куш кает тый,
Тынар чолган, тулла йўлен?
Тунамак:
Тул оржан алаша
Мом тынар толаша?
Мундыр корныш онча тавалтен.
Каяш пуйто ўжеш —
Рокмалта, шинчалеш.
Калык коштым онча савырнен.*

Тышат куан: алаша вет ялын чапле эр-ыжым салтакышке нангяш кычкалтын. Тиде сўретлалтын 1939 ийыште.

Миклай Казаков 1941 ий июлышто пўтын творчествыштыже эн кугу чан йўкан почеламутшым шўлалтен огыл, кычкырал луктын:

*Шўмна йўла, шолеш аяр гай шыде дене,
Кынелын рўж, нўлталтын йырым-ваш
Кок шўдў миллион совет айдеме —
Вўран фашизм пытараш!
Да, орлыкышто айдемын кўргыжў ваш-талтеш. Поэтын йўкшат весышке савырна. Тымык-ласка чонан Казаков Миклай, йўратымашын тамжым муру йылмышке пышташ гына тўналше Миклай тыгай неле кўтан почеламутын авторжо лиеш манын, кў шонен?*

Но — лийын. Сарым тарватыше-влак ваштареш викарыме эн тулан, эн аяран, сандене кредалаш кынелтыше шомакан поэзийым фронтисо поэт йолташыж-влак дене (В.Рожкин, Н.Ильяков, Ш.Булат, В.Элмар) пырля Миклай Казаков ыштен.

Сўй годым ўжмў шомакым жап ойлык-тен да серыктен. Тыгае илыш дене чонын ваш келшыдымашышт. Мый гын кызыт боец Казаковым сарыштат «Шымавучым» да «Саламом нангайыза» почеламут-вла-

шўэмше тудо тукым.

... Нуно огыт мондалт, чўкыдын омешат кончат. Садланак йолташым илымыж годым жаглаш тунемман».

Шонымаштем, тиде шомак мыланна, рвезырак-влаклан, викарыме сугынь ыле.

Миклай Казаковым мемнан чўдў критикина поэзийыште эре публицистлан гына шотлен. Умбач ончымаште тыште чынжат уло. Удырамашлан кагазеш чоным почаш у, совет манне жапысе поэт-влак палынак вожылыныт. Налза кеч В.Маяковскийым, тудат йўратымаш нерген возымыж годым лач «про это» веле малдалын. Николай Ивановичымат тиде табу чот кучен. Ожно мыланна школыштат, вузыштат тудын кок почеламутшым веле интим лирикишке пуртен ойленыт — «Шўмеш пиждыме качым» да «Гречанкым».

«Шўмеш пиждыме качын» ме лачым адресатшышт палена — поэтын ончыкылык еш пелашыже В.Т.Тимофеева. Мо тыште вигак шинчалан перна? Ойлыманат огыл, почеламутым чынжымак да чот йўратыше автор возен, но шошко шижмашым саде табу амал денак, очыни, мыскарашке савыралын. Сай, мондалтдыме почеламут.

«Гречанкын» ойыртемже весе. Тиде (тыге манына) шўм тулын огыл, а акыл волгыдын саскаже. Очыни, 1938 ий октябрьыште Миклайын нимогай шке гречанкыже Ялтыште лийын шуктен огыл. Но тиде поэзий олаште, адакшым серыше-влакын пўртыштышт, поэт поэзийде илен ок керт. Тыште Миклайым йўратыме Пушкинже серыктен. Тидым марий мастарна огешат шыкте: эпиграфышке Пушкинакым конда.

*Когда легковерен и молод я был,
Младую гречанку я страстно любил.
Тудо интонацияк, тудо ритман корнак, лач кокыте шеледыме. Пушкинынлак серыпле, писе, вазшыме шомак... Тидат, конешне, йўратымаш муру, но тенызын шыже юалгыже тудын шомак коклаштыже улак.*

*Шем тенызын вўдшым
Йўаш огеш лий,
Гречанкын шомакшым
Мондаш огеш лий.*

Миклай Казаковын интим лирикиже сар деч ончыч Йошкар Армейыште служитлымыж годым, а поснак сар тулышто кўвдалат кычкалалтын. Тидым умылтараш куштулго: авторлан коло ик-коло вич ий, знак йўратыме пагыт, адакшым шокомо, шўм тунемме мланде деч ўрдыжтў улатыс. А сўй годымжо «ала пытартыш чон почмашем»

иылыш ушештарымыла йонгалтын, чон иодмашке савырнен. Николай Иванович ўмыржў мучко корнышто лийын, пашаште, шонкальмаште, серыме тургымышто.

Миклай Казаковын мурыжо тўнямбал кўкшытан, сандалык кумдыкан. Мо тўняште ышталтеш, тудым серен поэт, муру лепописьям ыштен. Арам огыл, йўршынат арам огыл чыла Юл кундем республикыла гыч эн ончыч тудын мурыжым Сталинский премий дене акленыт.

Уралыште, мемнан дене, тидым эн ончыч туныктышына да писатель Илья Васильев увертарыш. О, кузе ме куаненна ыле, кузе кугешненна: мемнан, шкенан марий айдемым Сталинак ужын! Да нўлталтынна меат, кумыла кашташке кўзен. Кўлеш, кўлешак поро енлан поро лўм! Тиде ик еным огыл, калыкым аклыме сомыл. Арам мо эше акрет грек-влакак поэтым калыкын аржылан (совестышылан) шотленыт.

Миклай Казаков кажне у книгаштыже мемнам шочмо элнан чыла лукышкыжо вазкыде, шогал шоналтен, йолын савырнен коштыктен: Озан, Грузий, Крым, Чуваший — чыла вере мемнан вучат, мемнам палат.

Поэтна чыла вере поро йолташым вашлиеш, кажныжлан ойлышаш шомакын эн кўлешан томжым муэш, чыла вере шкенжым марий калыкын ўшаныме йолчыжла куча, манмыла, ончык ок пуру, шенгелан ок код. Еным пагала, шкенжымат пагалыкта.

Но енлан шкендым пагалыкташ моткоч пенгыде энергышет лийман, кавашке, кўшкў нўлталаш йол шындыме верет ўшанле лийман. Да эше шкеже кугу нумалтышан улат гын. Миклай Казаковын поэзий нумалтышым нўлталаш йолым шындыме верже — Морко мланде.

Шочмо кундем... Чылалан тудо шерге. А поэтлан шерге гына огыл, илыш гаяк, вўршер кырыме гаяк кўлешан: ийгот погынымо дене шочмо мландым у семын, у шинча дене, кумыл тодылтын да нўлталтын почат. «Каена ме рвезе жапыш», — манеш ыле Николай Иванович Морко велышке кажне гана тарванмыж годым.

*Шуктышым веле тошкал
Морко мландышке,
Ужым гына курыкла ден яллам, —
Шўм пудыратыше, чоным йўлалтыше
Муру умбачак солнале мылам...*

...Йонгыдо юж — чынак,
вийым ешарыше:

луктыны!... мый чодра, удрамыш, ладра манын почеламутым воземан. Ынде чыла вере «ы»-м пуртен шындыман — чыла поэзием пудырга!..

Туге, орфографийым вашталтыме дене эн чотшо поэт-влак орланат, лудшышт ончылно кугу намысышке пурат. Чавайным, Шабдарым, Шкетаным реабилитироватлыме деч вара кум гана пужен возышна. Ынде шкеныштым кынен лудын кертыт гын, шуко серымыштым огытат умыло ыле докан...

Пушкиным огына редактироватлыс, Державиным тугак лудынас. А марийже, меже, мо дене языкан лийышна?

Чодра лўшка, чодра мура, — тыгай чатката ямбаж корныжо уло Миклай Казаковын, а «чодырашке» ы-м ешарена гын, окшак-чолак анапест лектеш ыле. Мемнан мастарна нигунамат тыгай шапшакым ыштыл кертын огыл.

А ынде Миклай Казаковын историйлан кодшо пытартыш тичмаш почеламутшо.

*Тек «Йўксў муру» ынже лий мутем,
Ом вашке мый каяш тўням коден.*

*Кеч чонлан неле южгунам моткоч,
Садак шогем, шўртнялын ынем воч.*

*Уке, пуй пурлынак илаш кўлеш:
Мыняр паша пеле-пула кодаш.*

*Мом ойлынем — шуктен ок керт нигў,
Ок шукто муремат иктеш поген.*

*Уке, йолташ-влакым, шонем илаш,
Кеч ик шомакым угыч каласаш.*

*Мом ўмыр мучко погенам тыршен,
Кеч пыртак кодшо калыкем пелен.*

*Чылан туркен тўнгалына илаш, —
Тек ынже пучо сылнымут памаш.*

Тидым, почеламутшым, Миклай Казаков поэт йолташыжлан, Михаил Якимовлан, аралаш пуэн улмаш.

А архивше Казаковын йомын. Теве тыгай пўрымаш...

**Семен НИКОЛАЕВ,
Марий Элын калык поэтше.**
Снимкыште: В.Юксерн, Сем. Николаев да М.Казаков.

(Фотом авторын архивше гыч налме.)